

بسمه تعالی

ویژگی‌های مدیریت فرهنگی در مساجد

سید علی هاشمی

چکیده

مسجد پایگاه و کانون فعالیت‌های متعددی است؛ از جمله فعالیت‌های آموزشی، سیاسی، علمی، نظامی، ورزشی، اقتصادی، فرهنگی. فعالیت‌های فرهنگی در هر نهادی متفاوت با نهادهای دیگر است؛ برای مثال فعالیت فرهنگی در مسجد، متناسب با این مرکز، پیشینه‌ی دینی دارد و در جهت تربیت و هدایت افراد گام برمی‌دارد. کانون زمانی موفق است که مدیری خوب داشته باشد؛ مدیر باید بتواند فعالیت‌های مسجد را مدیریت کند. در قرآن، ۲۶ آیه پیرامون مسجد و ۲ آیه درباره‌ی مسجد آمده است که از مجموع آن‌ها درمی‌یابیم که مدیریت مسجد ویژگی‌هایی منحصر به فرد دارد. مقاله‌ی حاضر مدیریت فرهنگی مسجد را بررسی می‌کند که یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های مسجد است. کلیدواژه‌ها: مسجد، ویژگی‌ها، مدیریت فرهنگی.

مقدمه

گرچه در اصل مسجد برای عبادت ساخته شده است و سجده‌گاه مسلمانان برای خضوع و فروتنی - به صورت‌های فردی یا جمعی - در برابر ذات اقدس الهی به حساب می‌آید؛ ولی اسلام مسجد را فقط جایگاهی برای عبادت و اقامه‌ی نماز جماعت نمی‌داند؛ بلکه از زمان پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، مسجد پایگاهی دینی بوده است و در برخی زمان‌ها نیز پایگاهی حکومتی. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) مسجد را کانونی برای تعلیم و تربیت و هدایت امور اسلام می‌دانستند. در آن دوران مسجد مرکز حکومت، مرجع فکری و محل بحث و تبادل اندیشه نیز بوده است. مسجد قرن‌ها آموزشگاه مهم مسلمانان و جایگاهی برای فراگیری علوم و آموزش‌های گوناگونی بوده است که جامعه‌ی اسلامی به آن نیاز داشت. پس از رحلت پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نیز مسجد از نظر علمی و فرهنگی موقعیت ویژه‌ای یافت و دانشجویان و پژوهشگران، در سطح‌های مختلف، از آن استفاده می‌کردند.

حضرت امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) فرمودند: «مساجد سنگر است، سنگرها را حفظ کنید». به طور حتم، منظور از این سنگر، سنگر عقیدتی و فرهنگی است. مسجد باید خوراک فکری متناسب با همه‌ی طبقه‌های جامعه را تأمین کند. مسجد مهم‌ترین جایگاه مدیریت فرهنگی، دینی و تربیتی نظام جمهوری اسلامی ایران است. مخاطب‌شناسی، روش‌شناسی تربیتی، رعایت ظرفیت‌های زمانی و حوصله‌ی مخاطبان و مدیریت فرهنگی از مهم‌ترین موردهایی است که باید به آن‌ها توجه شود.

روش و سیره‌ی متداول در تاریخ اسلام و مسلمانان

در دوران عظمت اسلام، همه‌ی کارهای شهر از گذرگاه مسجد می‌گذشت. در نگاه اسلام هر کاری، عملی در برابر خداوند است و در این باره اسلام میان مقدس و نامقدس تمایزی نمی‌گذارد. بنابراین، هر عملی که با تقوا همراه باشد، رنگی قدسی دارد. در صدر اسلام، تعلیم و تربیت و آموزش احکام دین در مسجد صورت می‌گرفت و پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آیات قرآن را در آنجا برای مردم تلاوت می‌کرد. ابن عباس در مسجد می‌نشست، تفسیر قرآن یاد می‌داد و شاگردانی مانند نافع بن ازرق در جلسه‌های تفسیری او شرکت می‌کردند. حسن بصری در مسجد مسائل کلامی را تدریس می‌کرد. قصه‌ی جدانشدن یکی از شاگردانش، به نام واصل بن عطا، از حلقه‌ی درسی او و پیدایش فرقه‌ی معتزله معروف است.

مسجد کوفه شاهد سخنان و خطبه‌های پر بار، انسان‌ساز و حیات‌بخش امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) بود که در بیان معارف توحیدی، شاهکاری ماندگار است. در مسجد جامع قاهره که عمرو بن عاص، پیش از سال ۲۴۹، آن را بنا کرد، بیش از چهل حلقه‌ی درسی دایر بود و زاویه‌هایی داشت که شخصیت‌هایی بزرگ و معروف در آن تدریس می‌کردند و به نام آن‌ها شهرت یافته بود؛ مانند زاویه‌ی امام شافعی، صاحبیه و مجدییه. بعضی از آن‌ها موقوفاتی نیز داشت. آدام متر در کتاب «تمدن اسلامی»، در قرن چهارم، می‌نویسد: «در زمان مقدسی، در همان مسجد (مسجد جامع قاهره)، صدویست حلقه‌ی درسی شبانه دایر بود».

مسجد جامع منصور، در بغداد، مرکز تدریس علوم گوناگون بود و چنان اهمیتی داشت که نقل می‌کنند: «ابراهیم بن محمد نطفویه، یکی از فقهای بزرگ بغداد، پنجاه سال به یکی از ستون‌های مسجد جامع منصور تکیه می‌زد و تدریس می‌کرد و جایش را عوض نمی‌کرد؛ همچنین خطیب بغدادی که به گفته‌ی یاقوت حموی وقتی به مکه رفت، براساس روایتی از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، سه جرعه از آب زمزم نوشید به نیت برآمدن سه حاجت که یکی از آن‌ها تدریس در مسجد جامع منصور بود».

در عصر خلفای فاطمی، مسجد الازهر مصر مرکز مهم فرهنگی و مجمع علمی دانشمندان، به‌ویژه فقیهان شیعه، به‌شمار می‌رفت. الازهر هرچند نخست مسجدی ساده بود اما بعدها دانشگاهی بزرگ شد که دانشجویان و طالبان علم از اطراف و اکناف جهان اسلام به آنجا روی می‌آوردند.

مسجد قرویین فارس در نیمه‌ی قرن سوم هجری تأسیس و سپس یکی از مراکز مهم فرهنگی و علمی شد. فارغ‌التحصیلان این مسجد، با تبخّری که در علوم و فنون مختلف داشتند، به سرزمین‌های اسلامی سرازیر شدند.

مسجد قرطبه اروپاییان را برای تحصیل دانش و کسب آگاهی درباره‌ی اسلام به‌سوی خود جذب کرد و عده‌ی زیادی از فقیهان، دانشمندان، شاعران، ادیبان، فیلسوفان و مترجمان از آنجا فارغ‌التحصیل شدند.

حوزه‌ی علمیه‌ی نجف اشرف که به دست توانمند شیخ محمدبن حسن طوسی (رحمه‌الله‌علیه) پایه‌گذاری شد، در مسجد یا مسجدهای کنار حرم حضرت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) قرار گرفته است. این مرکز، با سابقه‌ای هزارساله، تاکنون فقیهان و دانشمندان برجسته‌ای به جامعه‌ی بشری تحویل داده است. به اعتراف برخی از حقوقدانان معاصر و صاحب اثر، نظریه‌ی بعضی از فقیهان حوزه‌ی نجف بهتر از نظریه‌ی مشهورترین دانشمندان و حقوقدانان مغرب‌زمین، در زمینه‌ی حقوق تطبیقی، است. علمای بزرگ و فقیهان نامدار جهان تشیع نیز، سال‌های متمادی و به‌طورمستمر، مسجدهای اطراف حرم مقدس امام رضا (علیه‌السلام) و حضرت فاطمه‌ی معصومه (سلام‌الله‌علیها) را مرکز تدریس خود قرار داده‌اند.

به علت همین جایگاه رفیع مسجد در جهان اسلام بود که استعمارگران، سلطه‌جویان بر کشورهای اسلامی تصمیم گرفتند مهم‌ترین مرکز علمی، فرهنگی و سیاسی جهان اسلام، مسجد، را هدف قرار دهند تا به آرزوهای پلید خود برسند و چراغ پرفروغ و همیشه روشن اسلام را خاموش کنند. آن‌ها با اجرای سیاست‌های مودیانه، اعمال شیوه‌های استعماری و گماردن نوکران بومی وضع مسجدها را دگرگون کردند؛ به‌گونه‌ای که سال‌هاست مسجد به‌صورت محلی برای برگزاری نمازهای پنج‌گانه و تشکیل مجالس عزا درآمده است و رفته‌رفته از وجود نمازگزاران اندیشمند و انقلابی خالی می‌شود. امید است با همت دست‌اندرکاران و سیاست‌گذاران امور مسجد، این مکان به جایگاه اصیل خود برگردد.

مقاله‌ی حاضر درصدد پاسخ به این سؤال است که مدیریت فرهنگی مسجد باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد که بتواند هدف‌های بزرگ پیامبر اسلام (صل‌الله‌علیه‌وآله) را در پایه‌گذاری مسجد تحقق بخشد.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مسجد تأثیرگذار، داشتن مدیریت مطلوب برای اداره‌ی آن و فعالیت‌های مرتبطش است. مدیریت فرهنگی، علمی و دینی افراد در مسجد نه تنها کمتر از مدیریت واحدی اداری یا تجاری نیست، بلکه به مراتب پیچیده‌تر است؛ زیرا مدیر فرهنگی با هدف‌ها، موضوع‌ها و نتیجه‌هایی دشوار مواجه است که شناخت، برنامه‌ریزی، سازماندهی، کنترل و ارزیابی آن به تلاش و مطالعه‌ی فراوان نیاز دارد. تعریف علمی مدیریت عبارت است از: علم برنامه‌ریزی، سازماندهی، نظارت و بهره‌گیری مناسب از ابزار و منبع‌ها، برای رسیدن به هدف‌های پیش‌بینی شده.

بنابراین، مسجد مدیریتی می‌طلبد که با در نظر گرفتن وضعیت مکانی و زمانی، اصولی و اساسی عمل کند و با به کار بردن امکانات، در نظر گرفتن نیازها و روحیه‌ی گروه‌های سنی مختلف و با شناخت دقیق و هدفمند، برنامه‌هایی فرهنگی، تبلیغی، علمی و تربیتی تدوین و بر اجرای آن‌ها نظارت کند. مدیر مسجد باید به امور زیر توجه کند:

۱. برنامه‌ریزی

از دیدگاه اسلام، برنامه‌ریزی فایده‌های زیادی دارد که به چند نمونه‌ی آن اشاره می‌کنیم:

۱-۱- موجب ثبات و دوام سیاست‌هاست

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«أَمَارَاتُ الدُّوَلِ إِنْشَاءُ الْحِجَلِ»

بقای دولت‌ها به برنامه‌ریزی و چاره‌اندیشی در امور مبتنی است.

۱-۲- بهترین ابزار برای نیل به هدف است

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«التَّطَفُّ فِي الْحِيَلِ أَجْدَى مِنَ الْوَسِيلَةِ»

دقت و ظرافت در برنامه‌ریزی از مهم‌ترین و جدی‌ترین وسیله‌ها و امکانات است.

۱-۳- باعث کاهش اشتباه‌ها می‌شود

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«التَّذْبِيرُ قَبْلَ الْعَمَلِ يُؤْمِنُكَ مِنَ النَّدَمِ»

تدبیر و برنامه‌ریزی قبل از کار، تو را از پشیمان‌شدن ایمن می‌دارد.

۱-۴- کمال کارها در سایه‌ی برنامه‌ریزی است

امام باقر (علیه‌السلام) فرمودند:

«الْكَمَالُ كُلُّ الْكَمَالِ التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ الصَّبْرُ عَلَى النَّائِبَةِ وَ تَقْدِيرُ الْمَعِيشَةِ»

آگاهی در دین، صبر در مقابل حوادث و مصائب و اندازه‌گیری و برنامه‌داشتن در امور زندگی تمام و کمال به حساب می‌آید.

۱-۵- نشانه‌ی اندیشه‌ورزی است.

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«أَعْقَلُ النَّاسِ أَنْظَرُهُمْ فِي الْعَوَاقِبِ»

داناترین مردم کسی است که آینده را بهتر ببیند.

۱-۶- مدیر در برنامه‌ریزی این مرحله‌ها را طی می‌کند و به هدف‌های مطلوب دست می‌یابد

هدف‌گذاری، تجزیه و تحلیل و ارزیابی محیط، شناسایی و ارزیابی و انتخاب بهترین راهکار، اجرای برنامه و کنترل و ارزشیابی نتیجه‌ها.

۲. سازمان‌دهی

در سازمان‌دهی به این فواید توجه می‌شود:

۲-۱- مشخص کردن وظیفه‌ها و مأموریت‌های محول‌شده؛

۲-۲- ایجاد محیطی هماهنگ؛

۲-۳- تقسیم زنجیره‌ای و سلسله‌مراتبی امور؛

۲-۴- دستیابی به اصل وحدت مدیریت.

۳. هدایت و رهبری

مدیر موفق مدیری است که توان هدایت مجموعه‌ی خود و مهارت‌های لازم برای مدیریت را داشته باشد.

این مهارت‌ها به سه قسم تقسیم می‌شوند:

۱- مهارت فنی که از دانش، تجربه و تخصص فرد در کار ناشی می‌شود.

۲- مهارت ادراکی که به توانایی و قدرت مدیر در تشخیص درست مسائل اصلی در سطح کلان مربوط می‌شود.

۳- مهارت انسانی که به معنای توانایی و قدرت در کار کردن با مردم است و انجام کار به کمک آنان و برای آنان.

مدیریت فرهنگی مسجد باید توجه داشته باشد از سبک‌هایی استفاده کند که دل‌ها را به خود جذب می‌کند؛ یعنی از میان سبک‌های مدیریتی اقتدارگرا، دیپلماتیک، مشارکتی و بوروکراتیک، سبک مشارکتی را برگزیند. در این سبک، مدیر دیگران را در چگونگی انجام کار، تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها دخالت می‌دهد، از افکار دیگران در جهت بازدهی بیشتر کار و بهتر شدن سطح بهره‌وری استفاده می‌کند و به دستور دادن یک‌جانبه از موضع قدرت و اقتدار متکی نیست.

۴. نظارت و کنترل

کنترل عبارت است از: فرایند ارزیابی اقدامات انجام‌شده در تناسب با برنامه‌ها و هدف‌های تعیین‌شده، جهت تشخیص احتمالی انحراف‌ها و اصلاح آن‌ها.

در مدیریت مسجد، نظارت باید بسیار عالی باشد؛ زیرا در غیر این صورت ممکن است در برنامه‌های فرهنگی و دینی مسجد انحرافی به وجود آید که جبرانش بسیار دشوار باشد.

۵. شناخت مانع‌ها و آسیب‌ها در تصمیم‌گیری

یعنی به شناسایی و چاره‌جویی مانع‌هایی بپردازیم که کارها را سست می‌کند یا به تأخیر می‌اندازد؛ به خصوص عامل‌های فشارآور یا مزاحم.

۶. مشاوره

مشورت فایده‌های زیادی دارد؛ که از مهم‌ترین‌شان:

۱-۶- ایجاد احساس شخصیت و مسئولیت در اعضا

احساس شخصیت و مسئولیت‌پذیری در افراد پشتوانه‌ی عظیمی است که انگیزه‌ی آن‌ها را در انجام‌دادن امور مضاعف می‌کند و نیز پشتوانه‌ی عظیمی است برای تحقق هدف‌ها و موفقیت در برنامه‌ها. در این باره امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید:

«لَا مُظَاهَرَةَ أَوْثَقُ مِنَ الْمُشَاوَرَةِ»

هیچ پشتوانه‌ای مثل مشورت نیست.

۲-۶- شناخت موضع‌های غلط و اشتباه‌ها

امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید:

«مَنْ اسْتَقْبَلَ وُجُوهُ الْأَرْءِ عَرَفَ مَوَاقِعَ الْخَطَا»

کسی که از نظر دیگران استقبال کند، موارد خطایش را خواهد شناخت.

۳-۶- ایجاد انس و الفت بین اعضا

قرآن کریم، در آیه‌ی ۱۵۹ سوره‌ی آل عمران، مشورت و نرم‌خویی پیامبر را عامل الفت مردم با ایشان می‌داند.

۷. تفویض اختیار

البته، در تفویض اختیار، باید به شایستگی، مهارت و تسلط افراد توجه شود.

۸. ایجاد شوق و انگیزه میان مسجیدیان

همه‌ی فعالیت‌هایی که انسان می‌کند یا برای جذب خوشی‌هاست یا فرار از ناخوشی‌ها. مدیر موفق کسی است که این دو ملاک را همراه با انگیزه‌های جذاب و شورانگیز میان افراد تحقق بخشد.

۹. تأسیس صندوق قرض‌الحسنه و تعاون

نمازگزاران و افراد خیر می‌توانند با افتتاح حسابی قرض‌الحسنه برای رشد مسجد بکوشند. هدف از تأسیس حساب کمک به نیازمندان آبرومند و جوانان مسجدی برای تشکیل زندگی اولیه است. تعریف واقعی از صندوق قرض‌الحسنه براساس سنت نبوی و ائمه‌ی معصوم است.

۱۰. خلاقیت و نوآوری

خلاقیت برای بقای هر سازمانی لازم است. در غیر این صورت، به تدریج مجبور می‌شوند سازمان را تعطیل کنند یا تغییر سیستم دهند. یکی از مشکلاتی که باعث شده است مسجدها رونق خود را از دست بدهند، نبود خلاقیت و نوآوری و اجرای برنامه‌های تکراری است. ائمه‌ی جماعت باید خود مدیریت مسجدها را در دست بگیرند و اولین برنامه‌ریز این واحد مهم فرهنگی باشند تا بتوانند مسجدها را، هم به منظور تقویت

بنیه دینی و مذهبی و هم به منظور بهره‌مندی از مسائل سیاسی، اجتماعی، علمی، تربیتی و ارتقای میزان آگاهی قشرهای مختلف مردم مهیا کنند.

۱۱. توجه به جایگاه، موقعیت و وظایف خود

مدیر باید بداند در جایگاه انبیا و اولیای الهی نشسته است و برای تکامل انسان‌ها گام برمی‌دارد. او همچنین باید وظیفه‌ی خود را در مقام امانت‌دار الهی بداند و برای عزت و کمال خود و دیگران بکوشد.

۱۲. در امور دینی و تربیتی باید از افراد و معلمانی استفاده شود که این ویژگی‌ها را دارند:

۱۲-۱ مسلح به سلاح علم باشند. ابوذر (رحمه‌الله‌علیه) می‌گوید:

«امام شفیع تو نزد خداوند است؛ بنابراین شفیع خود را انسانی نادان یا فاسق قرار نده.»

۱۲-۲ قدرت تبیین و تشریح مفاهیم و موضوع‌ها را متناسب با زمان و آرمان‌های جوان امروز داشته باشد. او باید به فن سخنوری آشنا باشد؛ برای مثال به‌هنگام بیان هنجارها و فضایل، از میان مخاطبان یا افرادی که محبوب آن‌ها هستند، مصداق معرفی کند و در بیان ناهنجارها به افراد یا فردی اشاره نکند که مورد علاقه‌ی مخاطبان است؛ بلکه موضوع را کلی و عمومی بیان کند؛ یعنی انگشت روی اوصاف بدون موصوف بگذارد.

۱۲-۳ از قبل به آنچه می‌گوید، عمل کرده باشد؛ در غیراین صورت اثربخش نخواهد بود و به‌جای جذب، دفع می‌کند. قرآن کریم این‌گونه افراد را بی‌خرد می‌داند: «اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ» آیا مردم را به نیکی فرمان می‌دهید و خود را فراموش می‌کنید؛ باینکه شما کتاب [خدا] را می‌خوانید، آیا [هیچ] نمی‌اندیشید؟

۱۲-۴ ضمن پرهیز از اصطلاح‌های غامض و خسته‌کننده، در گفتار و کلام تنوع داشته باشد و حد اعتدال را پیش گیرد.

پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در مقام آموزش و هدایت افراد می‌فرمایند: «در مرحله‌ی هدایت، میانه‌روی را پیش گیرید» و سپس فرمودند: «هرکس در مقام آموزش و ارشاد راه تند پیش گیرد، دین را مغلوب می‌کند و بدان ضربه می‌زند».

بنابراین، باید توجه داشت که همه‌ی نوجوانان و جوانان در محیط و خانواده‌ی مذهبی تربیت نشده‌اند و حتی اگر هم چنین باشد، روحیه‌ها و علاقه‌های مذهبی متفاوتی دارند. مربی با تجربه کسی است که با هر فرد مطابق تفاوت‌های فردی وی برخورد کند.

۱۲-۵ آموزش نباید موجب تضعیف یا نادیده‌گرفتن ابعاد دیگر انسان شود؛ مثلاً غرایز انسانی نباید نادیده گرفته شود، بلکه باید مطابق موازین شرعی و الهی باشند. باید گزینه را تعدیل و فطرت بشری به مسیر

صحیح خود انداخت. بنابراین، هرکسی نمی‌تواند در این دریای عمیق و بی‌کران غواصی کند و آموزش دینی و تربیتی را به‌عهده بگیرد.

کسی مرد تمام است کز تمامی کند با خواجه‌گی کار غلامی
بقیایی یابد او بعد از فنا باز رود زانجام ره دیگر به آغاز

۶-۱۲ معلم و مربی باید اهل دل باشد و با دل سخن بگوید؛ زیرا سخن ناشی از دل اخلاص دارد و لاجرم بر دل می‌نشیند.

یک دل و دلدار داری در صراط راه‌های دیگر است و دیوها اندر کمین
سیر آفاق چه باشد از ندادی انفسی با حضور دل چه می‌خواهی ز تغفیر جبین
گر دل گرفتگی نور حضورش باید که می‌شد خورشید خاور
اگر دل نور حضور را به خود بگیرد، مانند خورشید فروزان خاور نورانی می‌شود.

دل نزد کسی بنشین که او از دل خبر دارد به زیر آن درختی رو که او گل‌های تر دارد
درحقیقت، این بیت هم به معلم اشاره می‌کند که باید اهل دل باشد و هم به دانش‌آموزان می‌گوید که باید از اهل دل شنید. خلاصه اینکه معلمان و مربیان دینی و تربیتی، در گفتار و کردارشان، باید نشان دهند که در پی اجرای اراده‌ی الهی هستند.

۷-۱۲ با زبان نرم برخورد کنید: «أَذْهَبَا إِلَيَّ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ * فَقَوْلًا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ»

سخن نرم جاذبه دارد، دل‌ها را به خود جلب می‌کند و معلم را در تحقق هدفش یاری می‌کند.

۸-۱۲ دعاگوی مردم باشد و عموم مؤمنان، به‌خصوص نمازگزاران بیمار را دعا کند؛ به‌گونه‌ای که بیماران دعا کردن او را بشنوند و احساس شرف کنند.

۹-۱۲ رعایت اختصار، یعنی هنگام سخنرانی، کوتاه سخن بگوید اما پرمعنا و جذاب؛ به‌گونه‌ای که شنوندگان را تشنه‌ی سخن دین کند.

۱۰-۱۲ از جهت‌های گوناگون، مخاطبان را از بشناسد.

۱۱-۱۲ لذت‌های معنوی و راه‌های سوق به معنویات را به‌درستی تبیین کند.

راه‌های سوق به معنویات عبارت است از: بیان حقایق و باطن عالم وجود، تبیین فطرت پاک خداجوی، اشاره به لذت‌های معنوی و نتیجه‌های آن، ذکر داستان‌هایی از بندگان صالح و توضیح جاذبه‌های نماز و آثار بی‌بدیل آن.

۱۲-۱۲ در مسائل سیاسی و در صحنه‌های انتخاباتی موضع‌گیری خاص نداشته باشد.

۱۳-۱۲ در صحنه‌های اجتماعی، مشارکتی و اقتصادی، به‌خصوص در کمک‌رسانی به نیازمندان مسجدی، حضور فعال داشته باشد.

۱۴-۱۲ زندگی بی‌آلایش و در حد متعارف داشته باشد.

۱۵-۱۲ مردم‌داری، یعنی در محدوده‌ی شرع، خود را در غم و شادی مردم شریک بداند.

۱۶-۱۲ مصادیق مردم‌داری در معارف اسلامی:

□ احسان

احسان زمینه‌ساز محبت و جذب دل‌هاست. «الْإِنْسَانُ عَبْدٌ الْإِحْسَانِ» یعنی انسان بنده‌ی احسان است و «بِالْإِحْسَانِ تُمْلِكُ الْقُلُوبَ» با احسان قلب‌ها تسخیر می‌شود.

□ خوش‌رویی و خوش‌خویی

به حسن خلق توان کرد صید اهل نظر به آب و دانه بگیرد مرغ دانا را

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«الْبِشَاشَةُ حِبَالَةُ الْمَوَدَّةِ»

گشاده‌رویی، دام دوستی است.

□ حلم و بردباری

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«أَوَّلُ عَوَظِ الْحَلِيمِ مِنْ حِلْمِهِ أَنْ النَّاسَ أَنْصَارُهُ عَلَى الْجَاهِلِ»

نخستین دستاورد بردبار از بردباری خود، پشتیبانی مردمان از او در برابر نادان است.

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«الْحِلْمُ رَأْسُ الرَّئِيسَةِ»

سرآمد ویژگی‌های ریاست، بردباری است.

□ آسان‌گیری

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«الْعُسْرُ يُفْسِدُ الْأَخْلَاقَ»

سخت‌گیری، اخلاق را تباه می‌کند.

□ رفق و مدارا

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«الرِّفْقُ يُبْسِرُ الصَّعَابَ وَ يُسَهِّلُ شَدِيدَ الْأَسْبَابِ»

رفق، دشواری‌ها را آسان می‌کند و سبب‌های سخت را سهل می‌کند.

□ مهرورزی

امام علی (علیه‌السلام) فرمودند:

«قُلُوبُ الرِّجَالِ وَحَشِيَّةُ فَمَنْ تَأَلَّفَهَا أَقْبَلَتْ عَلَيْهِ»
و «التَّوَدُّدُ نِصْفُ الْعُقُلِ» .

□ امانت‌داری

باید توجه داشت که وقت مردم امانت است و باید در حفظ این امانت کوشا بود.

□ گذشت و نادیده گرفتن لغزش‌ها

یعنی خود را به بی‌خبری زدن. اگر این ویژگی اخلاقی به‌جا و به‌موقع به‌کار گرفته شود، طرف مقابل را در حوزه‌ی جاذبه‌ی محبت و بزرگواری انسان قرار می‌دهد.

امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرمایند:

«صَلَاحُ حَالِ التَّعَايُشِ وَ التَّعَاشِرِ مِثْلُ مِكْيَالِ ثَلَاثَةِ فِطْنَةٍ وَ ثَلَاثَةُ تَغَاوُلٍ»

صلاح زندگی با مردم همچون پیمانه‌ی پری است که دوسوم آن فهم و آگاهی و یک‌سوم آن چشم‌پوشی است.

۱۳. بسیج همه‌ی امکانات و منابع

مدیر موفق باید نیروی انسانی، شیوه‌های نو و ابزارهایی را به‌کارگیرد که با کمک آن‌ها می‌تواند به مسجد و مرکز فرهنگی رونق بخشد و توجه مردم، به‌خصوص نسل جوان، را جلب کند.

۱۴. ایجاد واحدهای آموزشی

مانند ایجاد گروه‌ها و کمیته‌های علمی، پژوهشی، تخصصی. در این‌باره بسیج و پایگاه مقاومت نقش ممتازی دارند.

۱۵. ایجاد خلاقیت

مدیر و معلمی موفق است که قدرت تحویل اندیشه و طرحی جدید، جذاب داشته باشد. در غیر این صورت، نیروی جوان از برنامه‌های تکراری گریزان و در نتیجه به مراکزی جذب می‌شود که برای او، از راه‌های مختلف و شبکه‌های ماهواره‌ای و رایانه‌ای، جاذبه‌ی کاذب ایجاد می‌کند.

۱۶. انگیزه

انگیزه یکی از مؤثرترین عامل‌های جذب است که از دیدگاه عالمان دینی صورت‌های مختلفی دارد؛ مانند انگیزه‌ی پنداری، مادی و معنوی.

معلم و مربی، با لحاظ مناسبات و ملاحظات افراد، از صورت‌های ذکر شده بهره می‌برد. او به دنبال انگیزه‌ای است که تاثیری بسیار قوی و مداوم داشته باشد و روح انسان را به‌هنگام کمبود، ناکامی و ناامیدی از تزلزل و بحران حفظ کند. کونا آنکه مدیر موفق برای دانش‌آموزان خود انگیزه‌ی معنوی ایجاد می‌کند.

۱۷. شرکت دادن جوانان و نوجوانان در مسئولیت‌ها، با هدف جذب دیگر جوانان در مسجدها، هر نوجوان و جوانی می‌تواند، با توجه به علائق و توانایی‌های خود، کاری بکند و رابطه‌ی مناسبی با افراد هم‌سن و سال خود برقرار کند و آن‌ها را به مسجد و مراکز دینی و تربیتی جذب کند.

۱۸. اجرای مسابقه‌ها

اجرای مسابقه‌های علمی، ورزشی، هنری و رزمی (با همکاری پایگاه مقاومت بسیج مسجد) برای جوانان و نوجوانان جذاب است و در تحقق هدف‌های مسجد نقش مؤثری دارد.

۱۹. معرفی الگو، پرداختن به قصه‌ی زندگی آن‌ها و در صورت امکان، دیدار با آن‌ها

۲۰. اقامه‌ی نماز جماعت اول وقت در عین رعایت اختصار

پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در این باره می‌فرماید:

« اِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ بِالنَّاسِ فَلْيَخَفْ فَإِنَّ مِنْهُمْ الضَّعِيفَ وَ الْكَبِيرَ وَ ذَالْحَاجَةَ وَ إِذَا صَلَّى لِنَفْسِهِ فَلْيَطْوِلْ مَا شَاءَ »

هرگاه فردی از شما امام جماعت شد، باید نماز را کوتاه کند و به حداقل اکتفا نماید؛ چون در میان اقتداکنندگان، انسان‌های ضعیف، سالخورده، مریض، نوجوان و افراد دارای مشکلات (مغازه‌دار، مسافر و...) هستند و هر زمان برای خودت به‌تنهایی نماز می‌خوانی به هر میزان مایل هستی طول بده.

۲۱. ایجاد مکان‌های جذاب برای جوانان و نوجوانان

یعنی بسترسازی و فضا سازی مطلوب به‌عمل آید تا زمینه‌ی حضور جوانان و نوجوانان، چه زن و چه مرد، در مسجد ایجاد شود؛ برای مثال اگر کانون‌های فعالی در کنار مسجد ایجاد شود، امکان جذب نوجوانان و جوانان به مسجد وجود خواهد داشت. کانون‌هایی که به کارهای فرهنگی، هنری، تفریحی و ورزشی پردازد و امکانات لازم را فراهم کند؛ مانند کتاب‌های مناسب با ذوق و سن افراد، کتابخانه‌ی مناسب، سایت‌های اینترنتی علمی و تربیتی و متصدیان خوش‌برخورد.

۲۲. راه‌های اصلاح و شناخت مؤثرترین آن‌ها

علّامه طباطبایی، در تفسیر کبیر المیزان، سه راه برای اصلاح و تربیت بیان می‌کند:

۱. از راه توجه‌دادن به منافع و آثار دنیوی؛ برای مثال هر کسی راست بگوید در جامعه اعتبار و ارزش پیدا می‌کند؛

۲. از راه توجه‌دادن به منافع و آثار اخروی (همچنین توجه‌دادن به زیان آخرت)؛

۳. نکته‌ای که بیان می‌کنیم از مختصات قرآن است و در هیچ کتاب آسمانی دیگری نیامده است: انسان را از نظر روحی و علمی به گونه‌ای تربیت کنند و علوم و معارف را چنان در وجود او پیورانند که دیگر موضوعی برای زشتی‌ها باقی نمی‌ماند؛ برای مثال کسی که ریا می‌کند و برای غیرخدا کاری انجام می‌دهد، دو علت بیشتر ندارد: یا می‌خواهد در نظر وی عزتی پیدا کند یا از قدرت او می‌ترسد. چنین کسی وقتی متوجه می‌شود که قرآن می‌فرماید: «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» و «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» آرام می‌شود. اگر شخصی به راستی به این دو حقیقت ایمان راسخ داشته باشد و بداند که عزت و قدرت فقط مال خداست، موضوعی برای ریا و ظاهرسازی در او باقی نمی‌ماند؛ در نتیجه نه به کسی امید پیدا می‌کند و نه از کسی می‌ترسد.

۲۳. مخاطب‌شناسی

مخاطبان این مقاله، نمازگزاران و همه‌ی گروه‌های جامعه هستند که به نوعی در برنامه‌های مسجدها شرکت می‌کنند. آن‌ها باتوجه به ملاک‌های مختلف (حالت‌ها، روحیه‌ها، ویژگی‌های فردی و اجتماعی) در دسته‌های مختلفی جای می‌گیرند:

الف) تقسیم مخاطبان با توجه به وضعیت‌های مختلف فکری و عقیدتی:

متکلم در برابر مخاطب همانند پزشک است در برابر بیمار. همان‌گونه که پزشک ابتدا باید بیماری را تشخیص دهد و سپس درمان متکلم نیز نخست باید وضع فکری مخاطب را بشناسد و بعد متناسب با آن سخن بگوید. بنابراین، باید به قدر نیاز او سخن بگوید؛ نه طولانی و خسته‌کننده باشد و نه کوتاه نامعلوم. از لحاظ فکری، مخاطب به سه دسته تقسیم می‌شود:

دسته‌ی اول: مخاطب خالی‌الذهن

مخاطب خالی‌الذهن کسی است که بر لوح ذهنش هیچ شکی نقش نبسته است. دل این افراد آمادگی زیادی برای پذیرش حقایق و معارف الهی دارد. اگر این دسته از مخاطبان، گمراه شوند، به سبب کوتاهی، غفلت یا فشار بیرونی بوده است.

دسته‌ی دوم: مخاطبان مردّد و شکاک

به‌طور معمول، روش کاربردی برای این دسته، روش قیاسی، فلسفی و کلامی است؛ اما باید گفت هر روشی که شخص مردّد را از تردید بیرون بیاورد، مطلوب است و کاربرد دارد. متکلم باید کلامش را با روش‌های مناسب ادا کند تا مخاطب را از شک و تردید بیرون بیاورد.

دسته سوم: مخاطبان منکر

افراد منکر از دو حال خارج نیستند: یا در اثر جهل و غفلت به انکار موضوعی می‌پردازند که داروی آن‌ها علم و معرفت است و هنگامی که به واقعیت برسند، دست از انکار و لجاجت می‌کشند، یا انکارشان از روی

غرض و مرض است و بر انکار واقعیت اصرار می‌کنند که در این صورت باید بین معاند و غیر معاند فرق گذاشت تا هم ظلم نشود و هم دیگران سوءاستفاده نکنند. باید معاند را که در حقیقت، با واسطه یا بی‌واسطه فاعل مختار تهاجم‌های فرهنگی است، در مقام عنصری خطرناک از مجموعه‌ی نیروهای مسجد رانده شود و به قانون سپرد شود. معلم‌ها و مربیان که با این‌گونه افراد سروکار دارند، باید توجه داشته باشند که در مأموریت خود - تحقق امر تعلیم و تربیت - کاری نکنند که مخاطبان بگریزند.

ب) تقسیم مخاطبان با توجه به حالت‌های روحی

۱. برخی از مخاطبان ذوق شعر دارند؛ بنابراین تشکیل کانون شعر برای پیشبرد هدف‌ها مطلوب است.
۲. بعضی از مخاطبان هنر آوازخوانی دارند و از صدای خود، به‌خصوص در حضور دیگران، لذت می‌برند. متولیان امور مسجدها باید کاری کنند که این لذت‌ها به لذت‌های معنوی و الهی تبدیل شود و ذوق آوازخوانی به سوی تکامل سوق پیدا کند. در این راه، باید روش‌هایی را به کار برد که در تحقق هدف‌های مسجد تأثیر بیشتری دارد. به‌نظر می‌رسد که تشکیل کانون یا مجمع قاریان قرآن و مداحان اهل بیت از جمله‌ی همین روش‌هاست. باید توجه داشت که در زمان اجرای برنامه‌ی قرائت قرآن یا مداحی، همه‌ی امکانات صوتی مسجد به کار گرفته شود؛ زیرا این کار باعث می‌شود که ذوق آوازخوانی جوانان و نوجوانان ارضا شود یا به تعادل برسد و جذب کنسرت‌ها و موسیقی‌های مبتذل نشوند.
۳. تعدادی از مخاطبان ذوق هنرهای نمایشی دارند. برای انتقال فرهنگ دینی به این گروه، باید از زبان نمایش و تئاتر استفاده کرد؛ بنابراین توصیه می‌شود کانون تئاتر و نمایش‌های دینی و مذهبی تشکیل شود.
۴. گروهی از مخاطبان هستند که ذوق فلسفی، کلامی و به‌خصوص کلام جدید دارند و مایلند حقایق کلامی را با زبان روز بفهمند.

۵. برخی از مخاطبان هستند که حقایق دینی را فقط با زبان قصه درک می‌کنند. در وهله‌ی اول، این‌ها کودکان مسجدی هستند (بین ۳ تا ۱۳ سال) و در وهله‌ی دوم، بی‌سوادان سالمند که باید در بیان قصه و موضوع آن دقت شود.

۶. گروهی از مخاطبان هستند که با اردوهای زیارتی و آموزشی دین‌دار می‌شوند؛ بنابراین توصیه می‌شود، با کمک جوانان مسجدی، کانون اردو تشکیل شود.

ج) تقسیم مخاطبان با توجه به وضعیت سنی، خواسته‌ها و آرمان‌ها

کودکان (از ۲ تا ۱۲ سال)؛ نوجوانان (از ۱۲ تا ۱۸ سال)؛ جوانان (از ۱۸ تا ۳۵ سال) و میان‌سالان و بالاتر.

هریک از این گروه‌ها ویژگی‌ها، خواسته‌ها و آرمان‌هایی دارند که بیان همه‌ی آن‌ها در این مقاله نمی‌گنجد. از آنجا که جوانان و نوجوانان مخاطبان اصلی برنامه‌ها و فعالیت‌های علمی و تربیتی مسجدها هستند، کمی به آن‌ها می‌پردازیم:

ویژگی‌های تربیتی نوجوانان

□ دوران بحران

اولین مرحله‌ی نوجوانی گذر از دوران بحران است. در این مرحله، هرچه در زندگی گذشته‌ی نوجوان رخ داده است، در وضع فعلی او اثر می‌گذارد. اتفاق‌ها و تربیت این مرحله نیز در وضع زندگی آینده‌اش تأثیری پایدار خواهد داشت. زمانی که نوجوان به سرعت تغییر جسمانی پیدا می‌کند، اجتماع از او می‌خواهد مستقل و مسئولیت‌پذیر شود، به‌خوبی درس بخواند، تکلیف‌های اسلامی را انجام دهد و... . باتوجه به موردهای ذکرشده، اهمیت مسجد در جایگاه محیط تربیت‌کننده نمایان می‌شود.

□ استقلال‌طلبی

در این مرحله، نوجوان می‌خواهد از ویژگی‌های دوران کودکی فاصله بگیرد و به استقلال برسد. باید توجه داشت برخی از رفتارهای نوجوان که در نظر والدین یا مربیان ناپسند می‌آید، اقتضای سن آن‌هاست. اختلاف سنی نوجوان با والدین و مربیان نیز ناسازگاری را افزایش می‌دهد.

□ نوگرایی

در این مرحله، نوجوان مایل است خود را مستقل معرفی کند و ویژگی‌های دوره‌ی کودکی را کنار بگذارد. برای این منظور، نوجوان از والدین و اطرافیانی انتقاد می‌کند که در کودکی مورد پذیرش و احترامش بوده‌اند. در برخی موردها، نوجوان عیب‌های والدین و بزرگ‌ترها را چندبرابر جلوه می‌دهد و محبت‌ها و رسیدگی‌های آن‌ها را مداخله می‌داند که همه نشان‌دهنده‌ی خصیصه‌ی نوگرایی نوجوان است.

□ رشد عقلانی

در مرحله‌ی رشد عقلانی، نوجوان این قابلیت را پیدا می‌کند که درباره‌ی گذشته و آینده‌ی مسائل ممکن و مجرد بهتر بیندیشد. به این ترتیب، دیگر افکار نوجوان صرفاً به واقعیت‌های ملموس و آنچه می‌بیند محدود نیست. او می‌تواند، منطقی و منظم، موضوع‌ها و مسائل انتزاعی را بررسی کند. موضوع‌هایی که نوجوانان به آن فکر می‌کنند و عقاید خود را براساس آن شکل می‌دهند، طیف وسیعی از مسائل اخلاقی، مذهبی، سیاسی، علمی و غیره است. بنابراین، اگر روح نوجوان با مطلب‌های انحرافی و اشتباه‌ها و شبهه‌های عقیدتی

تغذیه گردد، هویت او به همان صورت شکل می‌گیرد و جبران آن بسیار دشوار است. پس بر مریبان و معلمان امور دینی و تربیتی لازم است که به این ویژگی توجه خاص داشته باشند.

□ خودمیان‌بینی

در نوجوان خودمیان‌بینی به وجود می‌آید که مرحله‌ای گذرا در رشد شناختی وی است. یکی از آثار این پدیده، رفتارهای جلف است که با هدف جلب توجه و گاه خودنمایی در برابر جنس مخالف است. بسیاری از نوجوانان می‌خواهند با وضع ظاهری، رفتاری و کلامی جلف و نسنجیده خود را مطرح کنند و توانایی خود را با هویتی منفی نشان دهند. موضوع دیگر احساس جلب توجه است؛ نوجوانان احساس می‌کنند ظاهر و رفتارشان مورد توجه و بررسی دیگران است. بنابراین، باید توجه داشت که به نوع پوشش، حرف زدن و رفتار نوجوان در مرحله‌ی نخست تعلیم و تربیت انتقاد نشود. همان‌طور که از روایت‌های اسلامی به دست می‌آید، تعلیم و تربیت امری تدریجی است و به مرور زمان می‌توان ناهنجارها را از افراد دور کرد.

ویژگی‌های تربیتی جوان امروز

۱. بسیاری از جوانان امروزی از تعلیم مستقیم امور تربیتی و اخلاقی متنفرند؛ به خصوص اگر مستقیم به خودشان اشاره شود. در این گونه موردها، باید از زبان و روش قرآن استفاده کرد. قرآن کریم در نکوهش و مدح اشاره‌ی تصریحی کم دارد و به‌طور عمومی دارندگان صفت زشت را نکوهش و دارندگان صفت نیک را مدح می‌کند؛ مانند «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ»، «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ» و «وَيْلٌ لِّیَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِی»

۲. جوان عصر حاضر از رمز و راز، پرده‌گویی و صحبت با ایما و کنایه بیشتر لذت می‌برد. بدین جهت، در تماشای فیلم‌ها و خواندن کتاب‌ها بیشتر دقت می‌کند تا به زاویه‌های پنهان آن پی ببرد. قرآن کتابی است که رموز و رازهای فراوانی دارد. وقتی قرآن به جوان امروزی معرفی شود که از رازها و رمزها لذت می‌برد، طبیعی است که زبان قرآنی را می‌پذیرد.

۳. جوان امروزی واقع‌گراست؛ پس باید برای او از واقعیت‌ها گفت و هیچ کتابی مانند قرآن و عترت واقعی نیست.

۴. جوان قرن ۲۱، اهل شبهه است؛ بنابراین باید به رموز و راز شبهه آگاه باشیم تا بتوانی از پس پاسخ برآیم که در این صورت، واقعیت برای او ماندگار خواهد شد. به همین دلیل می‌گویند: «ذکر الیسیء مبهماً ثم مفسراً اوقع فی النفوس»

۵. جوان امروز عدالت‌خواه است و در پی آزادی.

۶. جوان عصر حاضر، امور تعبدی محض را قبول نمی کند و به دنبال چراها می گردد. زبان قرآن پاسخگوی این ویژگی جوان امروزی است؛ زیرا قرآن هیچ گاه انسان ها را به تعبد محض دعوت نکرده است و تأکید دارد: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۷. جوان امروز به برکت پیشرفت فناوری، قدرت تحیل زیادی پیدا کرده است.

۸. جوان امروز می خواهد از قراین و شواهد خیلی دور واقعیت را بیابد؛ مانند کاراگاهان. زبان قرآن برای این ویژگی جوان نیز پاسخگوست. قرآن کریم نشانه های خیلی دوری از اشیا بیان کرده است؛ برای مثال در بیش از ۱۴۰۰ سال قبل، به پدیده ی لقاح درختان، وجود اتم، مرکزبودن خورشید و... اشاره کرده است. بنابراین، اگر قرآن و عترت به درستی معرفی شود و پاسخ های جوان امروزی از میان آن ها داده شود، او دین را با همه ی وجود می پذیرد.

۲۴. روش شناسی

مدیر فرهنگی و تربیتی مسجد، باید روش های موجود را بشناسد و مؤثرترین آن ها را متناسب با مقتضیات حال مخاطب به کار بندد. در اینجا، ما به سه روش عقلانی، عرفانی و هنری اشاره می کنیم:

۱. روش استدلالی و عقلانی

در روش استدلالی که برای تنظیم و تبیین گزاره های دینی و پاسخ به شبهه ها استفاده می شود، سه نکته وجود دارد:

نکته ی اول: اگر پذیرفتیم که هدف از به کارگیری شیوه ی استدلالی و فلسفی، آموزش دین، تنسيق گزاره های دینی، تبیین آن ها و پاسخگویی به شبهه ها است، نباید با اعمال این روش به دنبال تولید ایمان، افزایش تقوی و آدم سازی باشیم؛ بنابراین نباید از چنین کسی توقع داشت نماز شب بخواند. با این روش سه هدف دنبال می شود: نخست اینکه فرد مردد، منکر یا نامؤمن، مؤمن می شود، دوم اینکه فرد مؤمن ایمانش تقویت می شود و در نهایت ایمان شخص مؤمن کاهش نمی یابد و سست نمی شود.

نکته ی دوم: این روش مخاطبان خاص دارد و عامه ی مردم را شامل نمی شود. اگر به تاریخ کلام و فلسفه نگاه کنیم، می بینیم این گونه مسائل، مباحث، اندیشه ها و روش ها مخاطبان محدود داشته است و فقط عده ای از اهل ذوق یا نخبگان را شامل شده است. بنابراین، متولیان این امر باید از تعمیم مباحث های عقلی و فلسفی به سطح عمومی پرهیز کنند.

نکته ی سوم: در پاسخ عقلی و فلسفی به شبهه ها، باید به این نکته توجه داشت که شبهه ها در هر دوره ای متفاوتند؛ بنابراین بخشی از تلاش متولی این امر باید صرف شناسایی شبهه ها و سؤال ها شود و سپس با استفاده از منبع های اصیل دینی و استدلال های استوار عقلی به آن ها پاسخ دهد.

۲. روش عرفانی

عارفان به گونه‌ای کاملاً مستقل و متمایز دین و معارف را آموزش می‌دهند. این آموزش اشکال مختلفی دارد: گاهی غیررسمی، گاهی عملی، در برخی موارد نظری و گاهی هم به صورت ادیبانه و بسیار مؤثر و بانفوذ بوده است؛ به این دلیل که عرفان با دل و جان آدمی ارتباطی مهربانانه دارد و آنچه با درون و قلب انسان شکل گیرد، تأثیرش بیشتر است.

در روش عرفانی باید به دو نکته توجه کرد: نخست اینکه امروزه نحله‌ها و اندیشه‌های غیردینی بسیار متنوعی - مثل عرفان بودا، عرفان چینی، شینتو و عرفان سرخ‌پوستی - رواج یافته است؛ بنابراین از یک سو، نیاز به عرضه‌ی عرفان ناب اسلامی فزونی یافته است و از سوی دیگر، ورود به این مسیر قدم گذاشتن بر لبه‌ی دره‌ای عمیق است و باید احتیاط کرد. نکته‌ی دوم اینکه در عرفان اسلامی، در کنار حرف‌های بلند و نورانی، سخنان آلوده کم نیست؛ بنابراین باید در تشکیل سخنرانی‌ها و جلسه‌های عرفانی دقت کرد تا عرفان ناب را با پالایش درونی به دست آورد.

۳. روش هنری

روش هنری قالب‌های مختلفی دارد و می‌توان برای آن نمونه‌های زیادی بیان کرد؛ از جمله زبان قصه و رمان. در قرآن به این شیوه بسیار توجه شده است. بیش از ۷۰ قصه در قرآن آمده است که ۱۵۰۰ آیه می‌شود و ۲۷ قصه درباره‌ی انبیای الهی است.

در اهمیت زبان قصه و رمان در روش هنری، می‌توان به این نمونه‌ها اشاره کرد:

شاهد اول: قرآن کریم به ما می‌گوید که می‌توان مسائل اعتقادی را محسوس کرد و در قالب مقوله‌های هنری به مخاطبان عرضه کرد. این درست همان کاری است که امروزه بیگانه‌ها انجام می‌دهند. آثار افرادی چون سارتر، بکت، کوندرا، اونا مونو، کوئیلو و ده‌ها نویسنده‌ی دیگر بهترین شاهد این مدعاست. کارتونهایی نظیر «دوقلوهای افسانه‌ای»، «پینوکیو» و «ای کیوسان» حاصل یک فرهنگ و تمدن است. دوقلوها این اندیشه را به مخاطب القا می‌کند که اتحاد دو ناهم‌جنس و تمرکز آنان قدرت می‌آورد که خلاصه‌ی تفکر بوداست، کارتون پینوکیو دوره‌ای از سیروسلوک و عرفان مسیحیت را نشان می‌دهد و کارتون ای کیوسان تداعی‌کننده‌ی عرفان یوگاست.

شاهد دوم: بخش مهمی از روایت‌های ائمه‌ی معصوم است (به تفسیر آیه‌های ۱۳ تا ۱۶ سوره‌ی «فصلت» مراجعه کنید).

شاهد سوم: قصه‌گویی، نقالی، پرده‌خوانی، تعزیه‌گویی و... نمونه‌هایی از فرهنگ اسلامی ایرانی است که خاستگاهی جز دین و قرآن ندارد.

شاهد چهارم: کارهای ادبی ایران اسلامی؛ مانند شاهنامه، افسانه‌های مثنوی، حکایت‌های گلستان و بوستان، داستان‌های کلیله و دمنه و نمونه‌هایی دیگر.

شاهد پنجم: اهتمام به قصه تا حدی بوده است که حتی سرآمد نوابغ و فیلسوفان، ابن سینا، عاقبت به این روش روی می‌آورد و قصه‌ی «سلامان و آبسال» و نیز «رساله‌ی الطیر» را می‌نگارد.

شاهد ششم: بسیاری از متفکران، اندیشمندان و کارشناسان دریافته بودند که بهترین، آسان‌ترین و سودمندترین شیوه‌ی تعلیم و تربیت، تمثیل است.

خلاصه اینکه به دلیل قالب‌ها و زبان‌های متعدد هنر، امکان ندارد عده‌ای آن را نطلبند. هنر با مزاج و ذوق هر کسی متناسب است؛ بنابراین یکی از عالی‌ترین ابزار و روش تعلیم و تربیت، روش هنری است.

۲۵. تبلیغات

تبلیغات مطلوب به مدیریت خلاق و هنرمندانه نیاز دارد. بر کسی پوشیده نیست که تبلیغات چه نقشی دارد و یکی از مهم‌ترین عنصرها در تأثیرگذاری تعلیم و تربیت است. فضا سازی معنوی در درون و بیرون مسجد؛ اعلام برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد از طریق بروشور، هفته‌نامه یا ماه‌نامه؛ و اطلاع‌رسانی و آموزش استعداد‌های نوجوانان و جوانان از نمونه‌های تبلیغات در مسجد است.

نتیجه‌گیری

باتوجه به به‌انچه گفتیم، در نگاه شارع اسلام، مسجد کانون تعلیم و تربیت و فعالیت‌های دینی و فرهنگی است. حال، این سؤال مطرح می‌شود که چگونه می‌توان چراغ این کانون را برای همیشه روشن نگه داشت تا افراد بیشتری در پرتو نورافشانی‌های آن بهره ببرند؟ این سؤال موضوع این مقاله بود. تحقق چنین آرمان مقدسی در مسجد که خانه‌ی خداست به عامل‌های زیادی نیاز دارد که به آن‌ها اشاره کردیم. یکی از مهم‌ترین عنصرهای تحقق چنین آرمانی، عنصر مدیریت فرهنگی مسجد است. این مدیریت در صورتی توفیق می‌یابد که دارای ویژگی‌های مذکور در این مقاله باشد و در غیر این صورت نه تنها قادر نیست مسجد را در مسیر هدف‌های عالی و الهی قرار دهد که موجب انحراف مسجد و مسجدیان نیز می‌گردد.

منابع:

۱. آیت اله مکارم شیرازی، ناصر فرماندهی در اسلام، انتشارات هدف.
۲. ابوالقاسمی، محمدجواد، امام و مأموم در جلوه‌گاه حضور، نشر یاس کیود، ۱۳۷۸.
۳. احمدی، مسعود، مدیریت اسلامی، نشر ویرایش، ۱۳۸۳.
۴. امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه)، روح‌الله، تحریر الوسیله، مؤسسه‌ی مطبوعات دارالعلم، چ دوم، بی‌تا.

۵. حرّ عاملی، وسایل الشیعه، ج ۳.
۶. حسن زاده آملی، حسن، دلنامه و خداینامه، گردآورنده مجتبی آوریده.
۷. دلشاد تهرانی، مصطفی ارباب امانت (اخلاق اداری در نهج البلاغه)، انتشارات دریا، ۱۳۷۹.
۸. رضائیان، علی، اصول مدیریت، سازمان سمت، چاپ ۶.
۹. سایت خبرگزاری مهر.
۱۰. شبستری، شیخ محمود، گلشن راز،
۱۱. شیخ طوسی، من لایحضره الفقیه، ج ۱.
۱۲. غرورالحکم، ج ۲.
۱۳. فلسفی، محمدتقی، سخن و سخنوری، چ ۴، ۱۳۸۲.
۱۴. فیض کاشانی، ملامحسن المحجّه البیضاء، انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه‌ی مدرسین حوزه‌ی علمیه‌ی قم)، جلد ۲.
۱۵. قرآن کریم.
۱۶. محدث نوری، مستدرک الوسایل، مؤسسه‌ی آل البیت، بی تا.
۱۷. محمدی ری شهری، میزان الحکمه، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۶۷.
۱۸. مشکینی، علی قصارالجمل، دو جلدی، بی تا.
۱۹. ناشر، عبدالحسین، درالادب در فن معانی، بیان، بدیع، انتشارات هجرت.
۲۰. نبوی، محمدحسن، مدیریت اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی، چ ۵، ۱۳۷۸.
۲۱. نشریه‌ی علمی فرهنگی تبلیغی مسجد دانشگاه، پیش شماره‌ی ۱۳۸۰، صاحب امتیاز نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۲۲. نشریه‌ی معارف، فروردین ۱۳۸۱، معاونت امور اساتید دروس معارف اسلامی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۲۳. نماز در آیین‌های نشریات دانشجویی، ویژه‌ی یازدهمین اجلاس سراسری اقامه‌ی نماز، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۳۸۰.
۲۴. نهج البلاغه، صبحی صالح.

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد